

HISTORIA- KASVILO

ajan juuria Villa Elfvikin
ympäristössä

Teksti ja kuvat: Rosa A. Honkanen

Espoon kaupunki 2012
Villa Elfvikin luontotalo
www.espoo.fi/villaelfvik

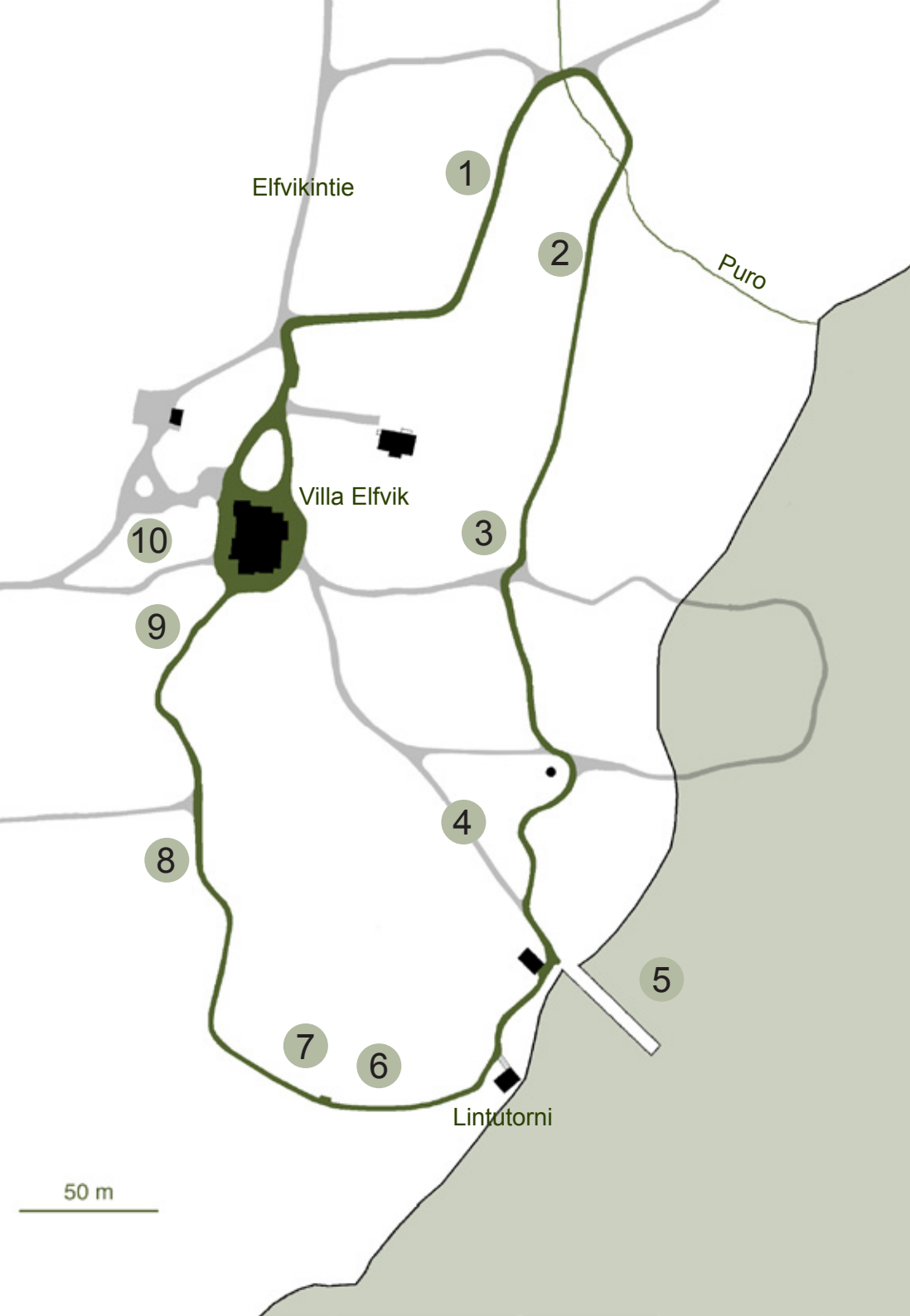
“ Puserrettu mehu hyvää kerpukkiin, keuhko-
tautiin, verijuoksuihin jne., myös keite-vettä
juurista. Siemenistä saadaan hyvää mato-
lääkettä. Lisää maitoa lypsy-lehmissä. Myös
lampaillen on se ruuaksi hyvää ja terveellistä.

Sovelias ja terveellinen keväällä lehtikaaliksi.
Varret taidetaan hoitaa kuin pellava kehräyk-
siin. Siemenet kanain ruuaksi. Mesiäispihain
ympäri hyvä istutettaa, sillä se pois pidättää
sammakot, jotka luullaan haittaavan mesi-
äisten parvettumista.

Kasvatetaan sekä juurista että siemenistä
lannoitetuissa kivimäissä. ”

Elias Lönnrot kuvailee nokkosta kirjassaan

Suomalaisen Talonpojan Koti-Lääkäri (1832)

Kylämaisemien kasvilajisto on kulttuurisidonnaista, sillä kasvien esiintyminen asuinalueilla on tulosta pitkästä yhteiselosta ihmisen kanssa. Ennen ympäristön kasveja hyödynnettiin päivittäin, mikä ei ainoastaan lisännyt tulokaskasvilajien määrää, vaan se herätti myös kansan kiinnostuksen luonnossa tavattavia kasvejamme ja niissä piileviä mahdollisuuksia kohtaan.

Useat asuinympäristöjemme kasvit ovat kulttuurihistoriallisesti tärkeitä: ne ovat eräänlaisia maisemassa säilyneitä maamerkkejä, jotka kertovat ihmisen asumisen ja elämäntapojen historiasta.

Mihin kaikkeen kyliemme kasvit ovat kelvanneet?

Kartan numerot ovat esimerkkejä paikoista, joissa numeroa vastaavaa kasvilajia voi tavata. Monet tässä vihkossa esitellyistä lajeista esiintyvät useammassakin paikassa polun varrella.

PIHARATAMO

Plantago major

Rakkaalla kasvilla on monta nimeä: maailmalle Etelä-Euroopasta levinnyt piharatamo tunnetaan kuvailevasti nimellä Valkoisen miehen jalanjälki, se kun hyvin sopeutuvana kasvina on levinnyt kaikille maailman mantereille kenkien pohjissa kulkeutuvista siemenistään. Vanhan kansan keskuudessa tätä haavojen hoitajaa kutsuttiin rautalehdeksi.

Piharatamo on ollut omiaan haavojen, ihottumien ja ruhjeiden anti-septisena eli bakteereita tuhoavana parannuskeinona. Tunnusomaisin käyttö lienee haavoille levitetty tuore lehtimurska. Rautalehti on taipunut osaavissa käsissä muihinkin lääkinnällisiin tarpeisiin. Lehdistä puristetulla mehulla, kuivista siemenistä jauhetulla jauheella tai koko kasvia uuttamalla on saatu lääkettä jos jonkinmoiseen vaivaan: verenmyrkytykseen, ummetukseen, korvatulehdukseen, hammassärkyyn, yskänlääkkeeksi, astmaan, hengitysteiden tulehduksiin ja vuoteenkasteluun. Piharatamoa on valmistettu syötäväksi pinaatin lailla, ja sen kuivatuista lehdistä keitettiin teetä.

Piharatamo esiintyy kaikenlaisilla tallatuilla paikoilla, kuten nurmikoilla, teiden varsilla ja piholla. Kartan osoittamassa paikassa piharatamo on ottanut haltuunsa polun reunat.

Plantago major

HUMALA

Humulus lupulus

Keskiaikaisessa pohjolassa olut oli kansan tärkein juoma ja nautinto-aine. Suureen kulutukseen tarvittiin humalaa tuontitavarana, vaikka sen viljely oli kotimaassammekin tärkeä elinkeino. Valtiovalta ryhtyi toimenpiteisiin viljelyn tehostamiseksi: ensimmäiset määräykset humalan kasvattamisesta löytyvät Ruotsin kuninkaan Maunu Eerikinpojan säätämästä maalaista vuodelta 1347. Kristoffer-kuninkaan uudistettu maalaki astui voimaan vuonna 1442, ja siinä humalan viljely määrättiin pakolliseksi kaikille tilallisille. Vuonna 1474 kuningas Kaarle XI määräsi tarhojen seiväsluvuksi 200, minkä jälkeen Suomessa riitti humalaa jo vientiinkin. Kruunulle maksettiin ”talonpoikain humalaveroa” ja humala-asetuksen laiminlyönnistä rankaistiin. Humalan viljelyn pakollisuus poistettiin Suomen laista vasta vuonna 1915.

Humala taipui osaavissa käsissä moneksi. Emitähkillä maustettiin paitsi olutta, myös ruokia. Nuoria versoja syötiin keväällä parsan tapaan. Emitähkistä keitettiin rohdot ruuansulatusvaivoihin, migreeniin, ruokahaluttomuuteen, kouristuksiin, stressiin, hysteriaan ja unetomuuteen. Loppukesästä humalan täysikasvuiset varret kerättiin tekstiilitarpeiksi. Varsien kuitu on sitkeää ja kestävä; kerrassaan mainiota karkean kankaan, säkkien ja köysien valmistamiseen. Lehdistä ja kukinnoista saatiin punaruskeaa tekstiiliväriä.

Humala on Suomessa luonnonvaraisena varjoisia, kosteita puronvarsilehtoja suosiva kasvi. Elfvikissä humala esiintyy luonnollisessa ympäristössään puronvarsilehdossa.

Humulus lupulus

Tämän polun varrella on useita alvejuurilajeja, jotka muistuttavat ulkonäöltään hyvin paljon toisiaan ja muita saniaisia. Eräs lääkinnälliseen käyttöön soveltuneista lajeista on kivikkoalvejuuri (*Dryopteris filix-mas*).

Kivikkoalvejuuren myrkyllä huomattiin olevan alveja eli loisia, joilla yleensä tarkoitettiin heisi- ja lapamatoja, tuhoava vaikutus. Lääke-tehtaat valmistivat 1800-luvun lopulla kivikkoalvejuuren myrkyllisestä juurakosta uutetun rohdoksen, filisiinin. Tämä matolääke oli tehokas alveiden häätäjä ja kaiken kaikkiaan ensimmäinen Suomessa markkinoille valmistettu lääke, josta koko lääke-markkinoiden voidaan maassamme katsoa saaneen alkunsa. Nykyään kivikkoalvejuuresta valmistettua matolääkettä ei kaupasta saa, sillä kasvin myrkyllisyys havaittiin osaltaan vahingolliseksi myös ihmiselle.

Kivikkoalvejuuren myrkyllisyyttä käytettiin torjuntakeinona muihinkin tarkoituksiin. Juurakon tuhkasta valmistettiin saippuaa, joka poisti bakteerit käsistä. Kuivattuja lehtiä laitettiin vuodepatjoihin täytteeksi; niiden sanotaan karkottaneen vuoteesta syöpäläiset.

Dryopteris filix-mas

PUISTOLEHMUS

Tilia vulgaris x

Yleisimmin tavattava lehmuslajimme on metsälehmuksen ja eteläisemmässä Euroopassa tavattavan isolehtilehmuksen risteymä, jota kutsutaan puistolehmukseksi. Villa Elfviin puistolehmuksia istutettiin huvilan puistopuiksi 1900-luvun alkupuolella.

Metsälehmus (*Tilia cordata*) on käynyt Suomessa harvinaiseksi, sillä aikaisemmin sitä kaadettiin säästelemättä. Metsälehmuksen kuoressa on kaksi kerrosta, kaarna ja sen alla oleva niini. Vielä 1700-luvulla tätä lehtojemme puuta pidettiin suuressa taloudellisessa arvossa, kun niintä tarvittiin runsain määrin laivanrakennuksessa käytettyjen köysien punontaan. Tuolloin Suomesta toimitettiin kruunulle erityistä niiniveroa. Arvokkaan niinikerroksensa vuoksi metsälehmus tunnettiin tuttavallisemmin nimellä niinipuu.

Niinestä valmistettiin köysien lisäksi myös mattoja, säikeitä, sitomis-
tarpeita sekä jalkineita. Myös lehmuksen puuaineksella on ollut omintakeiset käyttötarkoituksensa. Kevyenä puulajina se soveltui jalostettavaksi purjelentokoneen runkoihin, veistoksiin, kirjansidontatauluihin sekä proteeseihin.

Lehmuksen kukinnoista on keitetty rohtoja ja lehdistä teetä, joiden uskottiin parantavan kuumetta ja lievittävän vilustumisoireita, reumaa, heinänuhaa ja ihottumaa. Hedelmistä on pusertamalla saatu hyvää ruokaöljyä. Nuoret versot syötettiin karjalle lehdeksenä.

Tilia vulgaris x

JÄRVIRUOKO

Phragmites australis

Järviruoko on ollut vesien äärelle rakennetuissa kylissä etenkin pula-aikaan verraton hyötykasvi, josta on voitu käyttää sen kaikki osat. Suomessa luonnonvaraisena kasvavan järviruo'on suosio on ollut ajoittain niin runsasta, että sitä on alettu vallan viljelemään rantavesiin siemenistä tai juurakosta. Laajalahden rehevöityminen ja maan-kohoaminen ovat jatkuvasti laajentaneet matalissa rantavesissä viihtyvän järviruo'on elinympäristöä Villa Elfvikin alueella.

Järviruo'on nelimetrisiksi kasvavat suorat varret niitettiin rannasta viikatteella kuin heinä pellosta. Karjalle järviruoko oli oivallista rehua niin tuoreena kuin kuivattunakin.

Kelpasipa järviruoko myös ihmiselle ruuaksi, varsinkin pula-aikana. Nuoret versot keitettiin ja tarjottiin parsan tapaan: voinokareen kera, jos voita sattui talossa olemaan. Ennen kaikkea huonojen viljasatojen vuosina järviruo'on kuivattua ja jauhettua juurakkoa käytettiin korvikkeena kansan tavallisen arkiruuan, kuten puuron ja leivän, valmistukseen.

Järviruo'on varsia kuivaamalla saatiin olkea, josta valmistettiin olkipatjoja, olkimattoja ja talojen kattoja. Röyhystä kerättiin höytyvät tyynyjen ja patjojen täytteiksi sekä seinärakenteiden tiivisteeksi eli tilkkeeksi.

Phragmites australis

Valeriana sambucifolia

Tätä kasvia ei kannata tutkia turhan läheltä - virmajuuri on kuvottavan hajuinen, jo sen kasvustojen seassa käveleminen voi aiheuttaa pahoinvointia. Hajun taustalla piilee isovaleriaanahappo, joka on myös jalkahien salainen ainesosa.

Kissat puolestaan vallan hullaantuvat virmajuuren hajusta. Ne saattavat ihastuksissaan kaivaa virmajuuren juuria maasta, kieriskellä kasvustoissa ja syödä kasvin versoja. Muinaiset egyptiläiset kunnioittivat suuresti kasvia, joka sai heidän pyhän eläimensä moisen hurmion valtaan.

Ihmisiin virmajuuri vaikuttaa juuri päinvastoin kuin kissoihin: rauhoittavasti. Kasvilla on hoidettu monia vaivoja, joista tärkeimpänä virmaa eli kaatumatautia (epilepsiaa), josta kasvin suomenkielinen nimikin kertoo. Tieteellinen nimi Valeriana puolestaan viittaa latinan kielen sanaan 'valere', 'olla vahva'. Virmajuuresta on valmistettu rohtoja, joilla on tynnyteltty hermostuneita ja univaikeuksista kärsiviä. Sen rauhoittavaa vaikutusta on sovellettu myös suolisto- ja vatsavaivojen hoitamiseen.

Suomessa virmajuurilajeja on kaksi: lehto- ja rohtovirmajuuri. Lajit muistuttavat toisiaan hyvin paljon, ja risteytyvätpä ne tuon tuostakin luonnossa keskenään. Virmajuuri esiintyy Elfvikissä tyypillisessä elinympäristössään: merenrantaniityn laidalla.

Valeriana sambucifolia

Pajussa on luonnollisia särkyä ja kipua lievittäviä yhdisteitä. Tämän tiesivät jo sumerilaiset, joiden savitauluissa on mainintoja pajun lääkekäytöstä ajalta 2000 eaa. Antiikin Kreikassa lääketieteen isä Hippokrates hoiti kipua ja kuumetta pajunkuoresta valmistamallaan rohdoksella. Suomessa pajua on käytetty 1800-luvun lopulle saakka yleisimpänä hoitokeinona kuumeeeseen ja päänsärkyyn.

Pajun kuoren parantava vaikutus inspiroi varhaisimpia lääketekijöitä: aspiriinin nousu markkinoiden ostetuimmaksi särkylääkkeeksi sai alkunsa 1800-luvulla, kun pajun kuoresta opittiin erottamaan sen kipua lievittävä ainesosa. Ainetta alettiin kutsua nimellä 'Salicin' pajun tieteellisen lajinimen *Salix* mukaan. Pian lääketieteilijät saivat selville Salicinin vaikuttavan aineen, jonka he nimesivät salisyylihapoksi.

Samaa kipua lievittävää ainetta saatiin eristettyä myös mesiangervosta. Tätä salisyylihappoa kutsuttiin nimellä 'Spirin', mikä viittaa mesiangervon vanhaan latinankieliseen nimeen *Spirea*. Spiriniä alettiin valmistamaan synteettisesti laboratoriossa, ja pian markkinoille saapuikin eräs ensimmäisistä teollisesti valmistetuista särkylääkkeistämme. Salisyylihapon maku oli kuitenkin vastenmielinen ja se aiheutti vatsavaivoja. Keksittiin, että salisyylihappoa voidaan asetyloid, mikä parantaa sen liukenemista ruuansulatuskanavassa. 1800-luvun lopulla saapui markkinoille tämän tuotekehittelyn tulos: asetyylisalisyylihappo eli Aspirin. Muutamassa vuodessa ilmestymisestään siitä tuli maailman eniten myyty kuume- ja särkylääke.

Salix phylicifolia

NOKKONEN

Urtica dioica

Suomen vanhimman viljellyn tekstiilikasvin käytöstä on tehty pronssikauden aikaisia löydöksiä. Eipä ihme, että sen tyypillistä elinympäristöä leimaa ihmisasutuksen läheisyys. Nokkosesta punottiin kalaverkkoja, ommeltiin purjeita ja vaatteita ja kehrättiin lankoja. Vielä Ensimmäisen Maailmansodan aikaan olivat Suomen armeijan vaatekerrastot nokkoslangasta kudotut. Nokkosen lehdillä myös värjättiin tekstiileitä.

Nokkosen terveyttä edistävät vaikutukset on tunnettu jo kauan. Sen kaikista osista valmistettiin rohtoja ja jo pelkällä nokkosen ravintokäytöllä on ennaltaehkäisty monia puutostauteja. Nokkosta on pidetty arvossa myös kotieläinten ravintokasvina. Ennen markkinoille viemistä saivat hevoset aimo annoksen siemenmurskaa, joka antoi turkille tervettä kiiltoa. Kanojen rehuna nokkosen uskottiin lisäävän munimistehoa ja lehmillä puolestaan maidontuotantoa, kuten Elias Lönnrotkin tämän vihkon takasivulta löytyvässä tekstissään tietää kertoa.

Astman hoitoon käytettiin nokkosen kuivatuista lehdistä ja juurista valmistettua nuuskaa. Nokkosesta saatiin rohdot koiranpuremiin, paiseisiin, rupiin, nenä- ja kohtuverenvuotoon, munuais-, keuhko- ja vatsavaivoihin, peräpukamiin, hammassärkyyn, hiusten hoitoon sekä eläinten lääkintään. Nokkospiiskaus oli vielä 1800-luvun lopulla tunnettu parannuskeino halvauksiin, kihtiin, ihottumaan ja tulehduksiin. Piiskaaminen oli myös yleinen hoitomuoto mielisairaaloissa vielä 1800-luvulla. Nokkosen siemeniä kuivattiin, murskattiin ja levitettiin pakkasenpuremille ja reumaattisille jäsenille. Hunajaan sekoitettuna nokkosen siemenistä saatiin jopa lemменrohtoa!

Urtica dioica

KYLÄKELLUKKA

Geum urbanum

Kasvin suomenkielinen nimi kertoo kyläkellukan viihtyneen hyvin ihmisasutuksen läheisyydessä. Koska sama on todettavissa myös kasvin latinankielisen lajinimen perusteella (urbanus, 'kaupunkilainen'), täytyy kyläkellukan ja ihmisen yhteiselon olla pitkä ja perinteikäs.

Eräs syy yhtäläisiin asuinseutuihin piilee kyläkellukan leviämistavassa: koukkupäisestä ja karvaisesta pähkylästä, joka tarttuu helposti ohikulkeviin ihmisiin ja eläimiin. Kasvin löytääkin usein erityisen runsaana polkujen ja muiden kulkureittien varsilta. Kyläkellukka on myös suorastaan hyötynyt monista ihmisen aiheuttamista muutoksista, kuten metsien rehevöitymisestä.

Tämä liepeilijä on saanut asua kaikessa rauhassa ihmisen kanssa rintarinnan, onhan se osannut olla hyödyksikin. Juurakosta on valmistettu rohdosta vilutauteihin, nielutulehdukseen, ruoansulatushäiriöihin ja ripulin hoitoon. Juomissa, ruuissa ja säilykkeissä kasvin juurta on käytetty mausteena antamaan neilikkamaista aromia. Tähän miellettyyn makuun viittaa kasvin ruotsinkielinen nimi nejljikrot, 'neilikkajuuri'.

Geum urbanum

PIHASYREENI

Syringa vulgaris

Pihasyreeni on pihojemme tuttu koristepensas. Se on eräs varhaisimmista tulokaslajeista, joita on tuotu asutuksen yhteyteen pelkästään koristearvon vuoksi. Syreenin esiintymisajankohta kertookin aikansa asuinympäristöissä tapahtuneesta muutoksesta: maalaistalojen toiminnallisiksi suunnitellut pihapiirit alkoivat vaihtua puutarhamaisiksi kartanopihoiksi.

Pihasyreeniä tuotiin ensimmäisen kerran Suomeen 1720-luvulla Tukholmasta. Se rantautui silloin ainoastaan Suomenlinnaan ja Turkuun. Sotilaat huomasivat Suomenlinnassa uuden, näyttävän ja hyvätuoksuisen koristepensaasan. He ottivat taimia mukaansa ja istuttivat niitä omia pihojaan somistamaan. Syreeni alkoi menestyä mainiosti kaikkialla Suomessa, ja jo 1900-luvulle tultaessa se oli suomalaisten pihojen yleisin koristepensas.

Syringa vulgaris